

Галубовіч, В. У. Да гісторыі публікацыі дакументаў метрыкі Вялікага княства Літоўскага XVII ст. / В.У. Галубовіч // Крыніцазнаўства і спецыяльныя гістарычныя дысцыпліны. Вып. 1 / рэдкал.: С. М. Ходзін (адк. рэдактар) [і інш.]. — Мінск: БДУ, 2002. — С. 230–235.

В. У. ГАЛУБОВІЧ

ДА ГІСТОРЫІ ПУБЛІКАЦЫІ ДАКУМЕНТАЎ МЕТРЫКІ ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА XVII ст.

Бадай што няма ўжо сярод гісторыкаў і археографіаў Беларусі, Літвы, Украіны, Польшчы і Расіі не знаёмых з Метрыкай Вялікага княства Літоўскага. Гэты багацейшы і унікальнейшы комплекс дакументаў за апошнія гады зрабіўся аб'ектам пільнай зацікаўленасці менавіта ў гэтых краінах. Аднак нельга не заўважыць на падставе простага падліку колькасці матэрыялаў, датычных тэрыторыі Беларусі, што Метрыка Вялікага княства Літоўскага з'яўляецца пераважна крыніцай па гісторыі беларускага народа, а гэта аўтаматычна пераносіць цяжар адказнасці за вывучэнне дакументаў архіва канцылярыі на нас. Шмат апошніх дзесяцігоддзяў метрыка выконвала для беларускіх гісторыкаў другую ролю: да яе звярталіся толькі ў сувязі з вырашэннем канкрэтных задач даследавання пэўнай праблемы. Разуменне каштоўнасці метрыкі было¹, але далей гэтага справа звычайна не рухалася. Пра наяўнасць і каштоўнасць фонду № 389 Цэнтральнага дзяржаўнага архіва старажытных актаў у Маскве нават нельга было ведаць: варта толькі ўважліва прааналізаваць выданне ў 1973 г. «Нарысы па археографіі і крыніцазнаўству гісторыі Беларусі феадальнага перыяду», каб стала зразумелым, як збыднела б колькасць археографічных зборнікаў і адпаведных даследаванняў па гісторыі без матэрыялаў канцылярыі Вялікага княства Літоўскага. Ці магло б пабачыць свет, не ўлічваючы метрыкі, такое выданне, як «Полацкія граматы», падрыхтаваныя Г. Харашкевіч? Відаць, не.

230

На жаль, у вывучэнні і публікацыі дакументаў метрыкі заўважаўся раней і назіраецца зараз відавочны ўхіл да перыяду XV—XVI ст. Адбілася такая канцэнтрацыя ўвагі найперш на колькасці спецыяльных зборнікаў дакументаў. Тут нельга асабліва наракаць на адсутнасць увагі да пазнейшых пластоў метрыкі, паколькі такі парадак адлюстроўвае тыповую навуковую метадалогію, згодна з якой вывучэнне з'яў прынята рабіць ад пачатку, а не з сярэдзіны і г. д. Магчыма так сталася з-за спецыфічнасці дакументаў метрыкі за пазнейшы перыяд: пераважна беларуска-літоўская (часам інфлянцкая і смаленская) праблематыка, большая уніфікацыя дакументаў, павелічэнне аб'ёмаў кніг. Да таго ж старабеларуская мова выціскаецца польскай ды лацінскай.

Тым не менш, па-за ўвагай засталася велізарная колькасць крыніц па гісторыі Беларусі і сумежных краін. Згадаць тут трэба дзеля ілюстрацыі словы вядомага рускага даследчыка С. В. Думіна адносна таго, што ў выніку дзейнасці канцылярыі Вялікага княства Літоўскага за XVII ст. было аформлена «больш траціны (каля 200) захаваных кніг Літоўскай метрыкі, не ўлічваючы пасольскіх»². Зразумела, перспектыва выдання асобных кніг і падборак дакументаў метрыкі за XVII ст. мае значныя цяжкасці, бо адразу паўстане пытанне: як і каму публікаваць дакументы на трох мовах. На нашу думку, не вельмі апраўданы ўстаноўлены ў свой час падзел ці «сферы ўплыву» паміж польскімі і былымі савецкімі, сучаснымі беларускімі, літоўскімі, украінскімі і рускімі гісторыкамі ў справе выдання метрыкі паводле большай дасведчанасці першых у друкаванні тэкстаў лацінкай, а другіх — кірыліцай. Такі падзел у чарговы раз зафіксаваў наша ўпартае нежаданне паглыбляцца ў XVII ст., хаця ўвогуле не з'яўляецца таямніцай, што асаблівай увагі да дадзенага перыяду з боку беларускіх гісторыкаў бракавала заўсёды. Нават высокі ўзровень польскай археографіі не заменіць на сённяшні дзень пільнай неабходнасці ўвядзення ў шырокі навуковы ўжытак дакументаў па гісторыі Беларусі XVII ст. Дзеля гэтага трэба істотнейшым чынам змяніць падыходы да публікацыі метрыкі і запатрабаваць досвед папярэднікаў па яе выданню.

231

Публікацыя актаў метрыкі пачалася ў XIX ст. дзякуючы намаганням І. І. Грыгаровіча, які змясціў у «Беларускім архіве старажытных граматаў» шэраг яе дакументаў. Упершыню кнігі метрыкі XVII ст. былі выкарыстаны ў якасці крыніцы для складання археографічных зборнікаў пры выданні пад патранажам таго ж І. І. Грыгаровіча вядомай серыі «Акты, якія адносяцца да гісторыі Заходняй Расіі». У тамах IV і V «Актаў», якія ахопліваюць 1588—1699 гг., складальнік размясціў дакументы з кніг запісаў № 85, 86, 88, 95, 104, 106 і інш., кніг судовых № 85, 293, кніг перапісаў № 22, 23. Пераважная большасць дакументаў — пажалаванні Жыгімонта III і Уладзіслава IV Вазы. Толькі пэўная частка іх датычыцца тэрыторыі Беларусі. Падборка матэрыялаў метрыкі, відаць, была дастаткова выпадковай, хаця прасочваецца імкненне складальніка прадставіць больш дакументаў па гісторыі царквы. У цэлым жа археографічны ўзровень «Актаў» дастаткова высокі для свайго часу. М. М. Улашчык трапна заўважыў, што ў адрозненне ад іншых,

акты, ўзятыя з метрыкі, заўсёды маюць нумар справы (кніг) і аркушаў³. Разам у два тамы серыі патрапіла больш 20 дакументаў XVII ст., што стала адной з самых значных на той час спробаў увесці ў абарачэнне матэрыялы метрыкі.

Шэраг дакументаў метрыкі XVII ст. адабралі ў том I і складальнікі «Актаў, якія адносяцца да гісторыі Паўднёвай і Заходняй Расіі». Пазней, праз 20 год, некалькі дакументаў перадрукаваў у сваёй «Віцебскай даўніне» А. П. Сапуноў⁴, пакінуўшы па-за ўвагай сапраўды багаты віцебскі матэрыял з метрыкі. Некаторыя пытанні выклікае выданне дакументаў канцылярыі ў томе 137 «Зборніка імператарскага Рускага гістарычнага таварыства», выдадзенага ў Маскве ў 1912 г. Складальнікі ў шэрагу выпадкаў пазначалі месцапаходжанне публікуемых крыніц, храналагічна ахопліваючых 1598—1608 гг., як Маскоўскі галоўны архіў Міністэрства замежных спраў, кніга № 6 Метрыкі Літоўскай⁵. М. М. Улашчык, аналізуючы «Зборнік», палічыў, што характар гэтых дакументаў «не дае падстаў адносіць пасольскія кнігі да матэрыялаў метрыкі»⁶. З пункту гледжання археаграфіі дадзеная публікацыя не вельмі ўдалая.

Пачатак XX ст. можна разглядаць як прарыў у выданні кніг канцылярыі Вялікага княства Літоўскага ў межах серыі «Рус-

кая гістарычная бібліятэка». У пэўнай ступені актуалізавалася цікавасць і да метрыкі XVII ст. Вынікам гэтага стала з'яўленне ў 1900 г. працы П. А. Гільтэбранта «Старажытныя вопісы Літоўскай метрыкі». Каштоўнасць гэтага выдання для нас у публікацыі рээстраў да 77 і 86 кніг судовых спраў метрыкі, запісаных у XVII ст. Акрамя таго, самі па сабе рээстры з'яўляюцца асобнымі археаграфічнымі пазіцыямі ў комплексе са справамі, што дае рэальную магчымасць часткова пазнаёміцца са зместам кніг. Нетыповы падыход да перадачы старажытнага тэксту (П. А. Гільтэбрант імкнуўся па магчымасці захаваць арыгінальную арфаграфію) ускладніў працу археографа, але і пазбавіў яго ад адказнасці за інтэрпрэтацыю варыянтаў напісання літар і слоў.

Наступная публікацыя дакументаў метрыкі здзейснена беларускімі навукоўцамі ў 1920-я гг. Асноўная заслуга ў гэтай працы знакамітага беларускага археографа Дз. І. Даўгялы. Яго намаганнямі як рэдактара былі падрыхтаваны ў 1927—1931 гг. тры тамы «Беларускага архіва». Том трэці, так званыя «Менскія акты», Дз. І. Даўгяла апрацоўваў самастойна. Дакументаў, пазначаных XVII ст., у зборніку 122 (з іх большасць узята з кніг запісаў метрыкі). Дадатнымі бакамі «Менскіх актаў» стала выданне дакументаў на мове арыгінала, забеспячэнне кожнага акта загаловам, наяўнасць паказальнікаў. Пры гэтым трэба адзначыць, што ўпершыню ў такой колькасці былі апублікаваны матэрыялы метрыкі XVII ст. Галоўны недахоп зборніка выявіўся ў спрашчэнні Дз. І. Даўгялам спосабу перадачы тэксту дакументаў, набліжэнні яго да сучаснага, што часам скажала асаблівасці старажытнага арыгінала. На вялікі жаль, гэты шмат у чым недасканалы зборнік з'яўляецца і сёння адзіным у сваім родзе. Апроч «Менскіх актаў» Дз. І. Даўгяла змясціў шэраг матэрыялаў XVII ст. у іншых выданнях⁷.

На гэтым, можна лічыць, скончылася спроба наладзіць публікацыю метрыкі XVII ст. на Беларусі. Такія зборнікі, як «Гісторыя Беларусі ў дакументах і матэрыялах», і асабліва пасляваенныя, да прыкладу, «Беларусь у эпоху феадалізму» не маюць нават спроб працы гісторыкаў над матэрыяламі Метрыкі Вялікага княства Літоўскага XVII ст. Змяшчэнне ў зборніку

«Сацыяльна-палітычная барацьба народных мас Беларусі: канец XIV ст. — 1648» (Мн., 1988) двух дакументаў, узятых непасрэдна з фонду № 389 РДАСА за 1601 (№ 82) і 1627 (№ 129) гады, прыныцова не змяніла сітуацыі.

Разпачатая ў 1980-я гг. апрацоўка актаў метрыкі ў Польшчы ўвасобілася ў выданні «*Metryka Litewska. Rejestrzy podymnego Wielkiego Ksiestwa Litewskiego: Woiewodstwo wilienskie 1690 r.*» (Warszawa, 1989), падрыхтаваным А. Рахубам. У прадмове да кнігі дадзены змястоўныя тлумачэнні, чаму пад заглавам «Літоўская метрыка» фактычна публікуецца скарбавая кніга Вялікага княства Літоўскага. Графічна абюрата амаль цалкам адпавядае рукапіснаму арыгіналу. Ахоплівае «Рээстр» Вільню і ўсе паветы Віленскага ваяводства, у т. л. Ашмянскі, Браслаўскі і іншыя, што павялічвае цікавасць да публікацыі з боку беларускіх даследчыкаў. Выданне забяспечана выдатнымі паказальнікамі асоб і геаграфічных аб'ектаў. Польскія гісторыкі, такім чынам, упершыню здзейснілі публікацыю дакументаў адной з кніг метрыкі XVII ст.

У тым жа годзе, у выпуску № 2 «Даследаванняў па гісторыі Літоўскай метрыкі», быў змешчаны Г. Я. Галенчанкам «Рээстр кніг Метрыкі Вялікага княства Літоўскага 1623 года», складзены на польскай мове ў сувязі з перадачай дзяржаўнага архіва Альбрэхту Станіславу Радзівілу.

З канца 1980 — пачатку 1990-х гг. вельмі станоўча зарэкамендавала сябе літоўская археаграфія. Досвед выдання шэрагу зборнікаў⁸, дзе змешчаны прывілеі літоўскім гарадам і мястэчкам за XVI—XVIII ст., будзе для беларускіх археографаў вельмі карысным.

Такім чынам, можна гаварыць пра існаванне асобных спроб выдання метрыкі XVII ст. Характарызуюцца яны пераважна бессістэмнасцю. Адзіны прыклад поўнай публікацыі кнігі метрыкі можа быць, на жаль, толькі ўмоўна ўзяты ў якасці эталона для наступнай працы, бо сам па сабе з'яўляецца выключэннем. Дзеля

хутчэйшага ўвядзення ва ўжытак метрыкі найбольш актуальныя зараз беларуская і літоўская публікацыі тэматычных падборак дакументаў XVII ст. Уяўляецца мэтазгодным і асобнае

выданне рээстраў да кніг па прыкладу згаданай вышэй працы П. А. Гільтэбранта, што паскорыла б працэс вывучэння метрыкі.

¹ Несцяровіч Ю. У. Археаграфічная думка ў БССР у 40—80-я гады // Весці АН Беларусі. Сер. гуманіт. навук. 1997. № 3. С. 49.

² Думин С. В. Литовская метрика в XVII веке // Исследования по истории Литовской метрики. М., 1989. С. 102.

³ Улащик Н. Н. Очерки по археографии и источниковедению истории Белоруссии феодального периода. М., 1973. С. 40.

⁴ Сапунов А. П. Витебская старина. Т. 1. Витебск, 1883. С. 96—97, 97—99.

⁵ Сборник императорского Русского исторического общества. Памятники дипломатических сношений древней России с державами иностранными. Памятники дипломатических сношений Московского государства с Польско-Литовским. Т. 137. М., 1912. С. 37—41, 41—43 і інш.

⁶ Улащик Н. Н. Указ. твор. С. 221.

⁷ Гл.: Запіскі аддзела гуманітарных навук. Кн. 3. Працы клясы гісторыі. Т. 2. Мн., 1928. С. 461—466.

⁸ Lietuvos magdeburginių miestu privilegijos ir aktai. Т. 1. Vilnius, 1991. 292 p.; Lietuvos magdeburginių miestu privilegijos ir aktai. Т. 2. Vilnius, 1997. 366 p.